

Оксана Кузьменко (Львів, Україна)

УКРАЇНЬСЬКА СЛОВЕСНІСТЬ ПРО СІЧОВЕ СТРЕЛЦТВО:
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ
ТА ФОЛЬКЛОРНОЇ ЕСТЕТИКИ

На зламі тисячоліть особливого значення набуває поглиблене наукове вивчення української культури ХХ ст., яке ознаменувалося значними суспільно-історичними зрушеннями та катаклізмами. Фольклористичні пошуки та дослідження творів української народної творчості минулого століття, зокрема, фольклору часів Першої світової війни, періоду Голодомору 1932–1933 рр., доби національно-визвольних змагань 1918–1919 рр., 1940–1960-х рр. вже мають певні здобутки¹.

Останні два десятиліття українські народознавці цілеспрямовано займаються вивченням надбань тої усної словесності, яка є своєрідним художнім літописом історичних подій ХХ ст. Зокрема, невдовзі має вийти монографія професора Романа Кирчіва «Двадцять століття в українському фольклорі», де на основі польових матеріалів та не доступних раніше архівних зібрань критично осмислюється народно-поетична творчість, що виникла у передреволюційну та радянську добу. Авторитетний учений цілком слушно наголошує на нагальній потребі об'єктивного змалювання цілісної картини української усної словесності, включно з усіма сферами фольклорної дійсності, які залишалися упродовж десятиліть закритими і недоступними для дослідників. Він же відзначає і необхідність фахового перегляду текстів у збірниках радянського часу, що іменувалися штучно нав'язаною ідеологією «радянський фольклор»².

Предметом нашого дослідження, перші висновки з якого лягли в основу цієї статті, стала усна оповідна традиція українців про життя та діяльність Українських січових стрільців (УСС). Як окремий підрозділ у складі Австро-Угорської армії військово-політичний Легіон УСС активно діяв від початку Першої світової війни протягом 1914–1918 рр.³ Згодом його активні члени склали ядро стрілецьких формувань Української галицької армії (УГА), що обстоювала ідеологію національно-визвольних змагань за незалежність Української держави у період громадянської та польсько-української воєн 1918–1919 рр.

Завдання, які ми ставили перед собою, передбачали пошук давніх записів усних розповідей про події Першої світової війни та фіксацію сучасних автентичних різножанрових фольклорних текстів, які з причини табуованості теми січового стрілецтва у радянський час ніколи не були предметом філологічних студій. Вважаємо, що необхідність уведення згаданого матеріалу в науковий обіг різних гуманітарних наук, з'ясування місця його у духовній культурі сучасних українців повинні дати відповідь

на питання ширшого порядку: наскільки сильно в українського народу збережена «ідея справедливості, людяності і свободи»⁴?

Разом з тим конкретні завдання статті полягали у тому, щоб дати жанрово-тематичну атрибуцію усних народних оповідань про січових стрільців, проаналізувати їх зміст, виявивши при цьому типові сюжетотворчі мотиви, образи, особливості поетики, а головне — продемонструвати потенціал цього фольклорного масиву як важливого прикладного (інформативно-ілюстративного) джерела для вивчення історії українського народу та з'ясування ролі й місця січового стрілецтва в історичному процесі минулого століття. Ми опиралися передусім на давно усталену практику вивчення народних оповідань як цінного матеріалу для дослідження світогляду народу, його історії, мови, звичаїв, що ведеться ще від середини XIX ст.⁵

Піонером у справі систематичного записування фольклору XX ст., зокрема усних оповідань з часів Першої світової війни, можна вважати відомого етнографа Володимира Гнатюка (1871–1926). Його праця під назвою «Війна і народна поезія», що була опублікована у раритетному на сьогодні віденському виданні «Календарика для українських січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 р.»⁶, накреслила орієнтири у дослідженні воєнних пісень та оповідань, які виникли під впливом суспільних потрясінь на теренах Галичини. При записуванні оповідань його основним завданням було з'ясування народних поглядів на війну, ставлення до неї. Разом з тим В. Гнатюк сформулював актуальність дослідження подій Першої світової війни під кутом зору народних спогадів та оповідань: «Жаде учений не зможе про се звідки інде довідатися, а знати народню думку про якийсь суспільний прояв у часах загального демократизму»⁷.

У згаданій праці, крім низки пісенних новотворів⁸, В. Гнатюк помістив чотири прозові тексти, назвавши їх «фантастичними оповіданнями». Вони представляють різні жанри (два — перекази із казковими сюжетними колізіями («Сироїди» та «Про генерали Келера»), есхатологічна легенда «Цар Біловус» й анекдот «Наш цар і московський цар»), що мають, безсумнівно, фольклорний стрижень. Звернувши більшу увагу на пісні зі стрілецького середовища, фольклорист не ставив за мету записувати спеціально стрілецьку прозу, оскільки у той час ще не виділяв її з ряду оповідей про Першу світову війну⁹.

Цю прогалину фахово по гарячих слідах заповнив Осип Назарук (1883–1940) — відомий на початку XX ст. громадсько-політичний діяч Галичини, публіцист. Його праця як одного із керівників стрілецького культурно-мистецького об'єднання «Пресова квартира УСС» (посаду обіймав упродовж 1915 р.) увінчалася цінними спогадами, рукописи яких зберігаються у фондах Центрального історичного архіву у Львові¹⁰. Деякі з них були опубліковані у періодиці ще під час війни¹¹. Серед них найпомітнішою є невелика за обсягом книга «Слідами Українських січових стрільців», що десятиліттями зберігалась у спецфондах¹². Цей своєрідний польовий щоденник є одним із рідкісних джерел, що містять воєнні оповідання та спогади, записані від самих січових стрільців, яких, зрозуміла річ, сьогодні віднайти вже неможливо. Конкретна мета цих записів була така: з'ясувати, які думки мають стріль-

ці й українська спільнота про ціль та завдання Українського січового стрілецтва й загалом про українську національну ідею.

Слід зауважити, що методика, яку обрав автор, а саме — докладне протоколювання усних розповідей, відтворення їх у формі розширених цитат — типологічно наближена до процесу запису і складання скриптів фольклорної прози. Дуже важливо також, що тексти були дібрані від різних як за віком, так і за ієрархічним становищем січових стрільців (рядові стрільці, чотарі, десятники, сотники), із ретельним збереженням особливостей діалектного мовлення оповідачів («списане «із уст», просто, щиро і майже наївно, зовсім, як оповідач»¹³) та з фіксацією найнеобхідніших даних про оповідача (рік, місце народження, освіта, соціальне походження тощо). І за змістом, і за критеріями едиційного характеру деякі з оповідань є властиво фольклорними текстами, особливо «З циклу про гуцулів». Тут автор увів записи, які робив від «обдарованих артистичним талантом та даром оповідати» інформаторів (від 16-річного стрільця Онуфрія Маньчука, від чотаря Чорногорського, від стрільця Олекси Шкрібляка, від чотаря Миколи Сасевича та ін.). Ці стрільці, очевидно, не один раз переповідали свої враження товаришам, можливо, й іншим близьким людям, долучившись до фольклоротворчого процесу поширення усних оповідань про війну.

Тематичний розмах оповідань, названих О. Назаруком «вражіннями поодиноких стрільців на полі битви», є дуже широким і охоплює різноманітні сфери воєнного життя. Це передусім автобіографічні спогади про участь у війні, що творять барвисту хронологічну панораму історичних подій. Строгий документалізм згаданих оповідань підкріплений незначною віддаленістю суб'єкта від об'єкта зображення. Стрільці у своїх розповідях намагаються витримати послідовність подій згідно з конкретними життєвими реаліями, поєднують в одну оповідь декілька сюжетів, де головним персонажем залишається сам оповідач. Цікавою за композиційною побудовою і водночас типовою для багатьох спогадів стрільців є розповідь Олекси Саджениці. У ній нанизуються відносно самостійні сюжетні блоки, що розкривають характер героя, його гуманістичні риси, формують типовий образ січового стрільця — кмітливого воїна:

— як Саджениця перед війною ходив по світу на заробітки;

— про початки формування загонів українських добровольців-стрільців та запис Саджениці до лав легіону УСС;

— як Саджениця дарував життя неозброєним москалям, що йшли до криниці;

— як Саджениця бився на горі Маківка;

— як Саджениця погодував голодних сиріт.

Наведемо для прикладу останній спогад. Він відтворює епізод із фронтового життя, що має лапідарну сюжетну лінію, побудовану на діалозі, що задає ритм і формує структуру цілком завершеного тексту. Оповідання вражає емоційним напруженням і силою переданих відчуттів бувалого фронтовика, серце якого не зашкарубло у вирі світової війни.

«В горах коло верха Пікут [гора Пікуй] побачив я якусь хату й увійшов до неї, та й застав там двоє дітей: дівчинку (могла мати літ 10 до 12) і ще меншу дитину, котру вона бавила. Питаю:

- *Де тато?*
- *Пішов з тренем.*
- *Де мама?*
- *Велика куля уввала мамі голову...*
- *Ви самі?*
- *Самі.*

Мені дуже жаль зробилося тих дітей і я лишив їм свій хліб»¹⁴.

Як бачимо, без зайвого пафосу, без підкреслено натуралістичних вкраплень, стрілець по-мистецьки витворив лаконічну міні-драму, стиль художнього психологізму якої нагадує новелістику відомого покутського письменника Василя Стефаника. Як відомо, його твори були глибоко закорінені саме у буденних розповідях з мужицького життя.

Драматичні оповідання січових стрільців, які опублікував О. Назарук, дають чимало цінного матеріалу не тільки для фольклористів, але і для істориків. Зокрема, дістаємо факти про підступне вербування українських селян до польських легіонів, про характер та організацію стрілецьких стеж (розвідувальних груп) на Закарпатті, про перипетії та етапи наступів під час славнозвісного бою за гору Маківка у травні 1915 р. та на горі Кобила, про прихід «москалів» в українські села та грабунок місцевого населення тощо.

Чимало з цих спогадів — це оповідання, які відтворюють найбільш вразливі, пам'ятні моменти фронтового життя: про стрілецьку хоробрість і чудеса винахідливості («Як четар відбив від польських легіоністів 260 гуцульських хлопців», «Як стрілець Звір полонив трьох москалів та впряг їх у машиновий кріс», «Як поранений стрілець відібрав у московського офіцера револьвер»), про втечу «москалів» тощо. Слід наголосити, що, крім змалювання певної події, кожна з таких оповідей дає важливий інформативний матеріал щодо особливостей чи труднощів воєнного побуту. Разом з тим ці тексти виявляють тогочасний естетичний смак стрільців, які об'єктивізували воєнну дійсність через свою оцінку того гарного і неповторного, що було вибрано з потоку гострих особистих вражень. Нерідко ці народні оповідання були побудовані на трагікомічних сюжетах, які лягали в основу творів менших форм, тобто стрілецьких анекдотів, значна частина яких витворилася у середовищі стрілецтва. Важливо зауважити, що питання сучасної збереженості стрілецьких анекдотів як підвиду «фольклору мовленнєвих ситуацій» (Б. Путілов) тісно пов'язане із проблемою реалізації контексту відтворення тексту та необхідності реакції зацікавлених слухачів. Зазначимо також, що ці твори належать передусім до так званих історичних анекдотів (за термінологією В. Гнатюка, Ф. Колесси), бо представляють конкретний історичний період, а отже, перебувають у полі найбільш жорсткої політичної боротьби.

Для прикладу наведемо одне з оповідань стрільця Саджениці¹⁵ дифузного типу (тобто з ознаками переходу з однієї жанрової категорії в іншу, в даному випадку з новелістичного оповідання гумористичного забарвлення в анекдот), в якому сюжетним стрижнем є мотив «стрілець стріляє у москаля, що йде по воду з крісом»:

«Офіцери (було їх 9) вибігли з хати та в селі всюди погасло світло... Москалі зараз почали стріляти й я через пів години сидів на морозі, поки стріли не втихли. Опісля заалармував я своїх і здав перед офіцером рапорт. Тай пішов спочивати. Спочивав не довго: набравши набоїв, вернув знов «до нашої шварми», та й пішов поза неї наперед. Там узяв собі за ціль криницю, до котрої салдати приходили по воду..., [а] коли москаль брав воду без кріса, то виходив цілий...»¹⁶

Сучасні польові записи про січових стрільців, здійснені переважно у селянському середовищі (фіксації 1980–1990-х рр.), вперше були згадані у фольклористичному дослідженні про перекази українців Карпат¹⁷. Опираючись на коментар з цієї праці, а головню проаналізувавши власні фольклорні записи, здійснені на теренах Опілля, Західного Поділля протягом 2006 р., можемо констатувати, що тип оповідань на тему січового стрілецтва суттєво змінився. Тепер здебільшого побутують оповідання, серед яких маємо не стільки меморати, себто спогади учасника чи очевидця, як перекази про подію з минулого. Цим прозовим творам властива більша узагальненість, типізація персонажів, подекуди схематизація сюжету, зведеного до формульних висловлювань. Для прикладу порівняймо два варіанти переказу про кмітливого стрільця:

«Їх було мало. Розказували також, як він [стрілець] бігав з скорострілом: раз в один кут, щоб стріляти, а [в] другий знов перебіг, щоб знов хтось був... Він казав: «Щоб зробити враження, що нас багато».

То він перебігав з тим скорострілом»¹⁸.

Цей текст — зразок епічного стилю відтворення історичної дійсності, де наявний традиційний епічний зачин («їх було мало»), бінарна опозиція (мало — багато), односюжетність, розповідь ведеться від третьої особи. Друге оповідання має інший оповідний стиль. Тут маємо вже декілька сюжетних ліній, закросених на кращій обізнаності інформатора з обставинами однотипної події та особливому «артистичному інстинкті» (І. Франко) самого оповідача:

«<...> Файфура! Старший десятник в УГА. Спочатку був усус¹⁹, а потому вік підійшов — зачислили до галицького войска.

Насамперед, мушу сказати, як їх назвали по вуличному: “Файфури”— то взагалі такі авантурні люди були, де б він не був в компанії: або мене поважає, або не, то я зараз... В УГА ще було два брати. Вони також були “файфури”. (І Павліна така сама, такої натури).

То тоті, коли відступали... Галицька Армія, УГА, і пішли сюди — і їх спинили (бо ту був ліс, а в долині на безлісї поляки вже вийшли). Вийшли на голе місце — і тут наші їх спинили. І пізніше зачекали до ночі, до вечора. І ввечір відступили.

А Файфура взяв та й не відступив. Десь патрони він то дістав ше, готові до кулемета разом з лентами. Поставив на ланьох в проміжок той між лісами там, де окіпи свіжі викопали. І три кулемети поставив. Примірно по півкілометра, може, менше там один від одніго. І як вже над раном поляки рушили добре — а він: «р-р-р-р!» Прилягли. Він тоді пішов до другого кулемета.

Тільки вони рушили, він звідти: «р-р-р-р!» Всьо. Перехресний вогонь.

(Шо таке перехресний вогонь, то знає дуже добре військовий чоловік, такий, як я, то я знаю: як є два кулемети, то є дуже небезпечне місце).

І стали. А потому, коли він перейшов до третього кулемета, то там шось котрийсь поляк все-таки скумекав. І пішли туди звідти на залісся — а тут ніхто не стріляє. І він так їх тримав гет, гет, гет цілого півдня!

Аж після обіду... ну, вони залягли. Галлери залягли і чекали приказу. Ну, а то пішло в штаб: «Опір сильний. Перехресний вогонь». І що робити?! А франц не піде тут і тут. Тут не лишит, бо франц любить цілий ходити.

І його заслуга є та, що УГА дав можливість ще відступити доволі далеко. Бо УГА на той час ще на гору видиралася»²⁰.

Практика наших польових пошуків показала, що сучасні респонденти стало виступають ретрансляторами чужих яскравих спогадів. Цікаво, що структура таких переказів, як правило, ускладнена особистісними оцінками щодо моралі, історичної справедливості та значення стрілецької ідеї тощо.

Сформувавши першу групу фольклорних текстів, які перебувають в активному репертуарі оповідачів, ми змогли виділити найтипівіші сюжетотворчі мотиви: січові стрільці обороняють гору Маківка; січовий стрілець стає командиром; стрільці мають пригоду на постої у селі; стрілецький хорунжий відбирає в нечесної дівчини у церкві фану²¹; польська влада ініціює зруйнування стрілецької могили; насипання стрілецької могили.

Такі усні оповідання про стрілецьку добу можемо розглядати не тільки з суто філологічного боку, але маємо змогу почерпнути також різнобічний матеріал етнографічного та етнопсихологічного характеру. Цьому сприяють короткі описи, передусім житла, одягу, звичаїв того часу, докладні оцінки людської поведінки у кризових, афектних ситуаціях. Цікавим з цього погляду є спогад отця Павла Когута, уродженця села Конюхи (тепер Козівського р-ну Тернопільської обл.), в якому 29 червня — 1 липня 1917 р. відбувся запеклий бій сотні усусів із частинами російської армії. Як стверджують історичні джерела, «у селі Конюхах, де примістилася стрілецька санітарна поміч під командою лікаря доктора Воевідки та боєвий обоз, настало пекло. Ворог бив запальними стрільнями. Горіли хати і збіжжя на полі. Ревіла покалічена худоба, збожеволілі люди з вереском гинули на пожарищі»²². Розповідь матері, почута респондентом у дитинстві, залишилася назавжди у пам'яті літньої людини, на що вказує формульний зачин («<...> мене дуже вразила розповідь мами, як то їх евакуювали з села»), який не тільки вказує на джерело оповіді, але зберігає гостроту вражень, пронесених через довге життя²³. Ця доволі абстрагована оповідь є своєрідним доповненням до типового портрету спаленого села, що водночас виступає об'єктивованим персонажем («заховане село»):

«<...> І як вони вернулися. Тільки де-не-де був якийсь комин, що було видно — хата мала. А так нічого не було. Всьо було заросло бур'янами. Очевидно, пізніше відбудовували ті своє мешкання. І дуже багато вживали того матеріалу, що мало військо під замлею, ті схованки, такі криївки. Казали, немов би ціле село заховане було. І з того матеріалу будували перші хати. Самотужки вони це робили <...>»²⁴.

Намагаючись передати експресію пережитого селянами під час повернення до зруйнованих хат (те, що, як правило, упускається в історичних коментарях), оповідач,

який не був свідком подій, доповнює картину минулого деталями з особистого досвіду: «Взагалі, як у нас хату будували, то всі збігалися»²⁵. Така культурологічного характеру примітка з першого погляду не в'яжеться до хронотопу сюжету, але як кінцівка має глибоке символічне значення — єднання українських селян під час біди.

Більшість із фольклорних творів про стрілецтво становлять оповідання та перекази про польсько-українську війну 1918–1919 рр., у якій брала участь Українська Галицька армія, основу якої становили колишні січові стрільці. Віднедавна почали з'являтися у друці літературні спогади (наприклад, Льонгіна Цегельського²⁶ — колишнього члена Боевої Управи УСС, активного учасника створення ЗУНР, заступника міністра зовнішніх справ УНР; Івана Боберського²⁷ — голови відділу пропаганди у Держсекретаріаті військових справ ЗУНР, згодом представника ЗУНР у Канаді та ін.) про цей відрізок історії. Згадані мемуари тільки частково заповнюють лакуни в історичній біографії українського народу, оскільки постали з-під пера zaangażованих посадових осіб, відомих громадсько-політичних діячів. Мусимо враховувати ту обставину, що вони не перебували серед рядового стрілецтва, тож в оцінках строго дотримувались принципів історичної критики, передусім встановлення вірогідності описаних фактів.

Варто згадати, що серед стрільців УГА було чимало молодих 18–19-річних, навіть юних хлопчаків-новобранців, які добровільно йшли на захист української державності, проголошеної у Львові 1 листопада 1918 р. Цей факт історії зацентовано також і у фольклорних текстах. Промовистою ілюстрацією є коротке оповідання, записане від львів'янки Зварич Теклі Томівни, 1908 р. нар. У ньому інформаторка синтезує власні дитячі спогади в експресивну картину естетичних почуттів. Тут співпереживання як вияв естетичної категорії величного становить ідейний стрижень тексту:

«Як польсько-українська війна зачеласі, то були такі во діти підрутки, мали по шістнайцять-сімнайці літ, і не мало... не було ні врубчача, ні штанів, ні черевиків — босе йшло.

Йдут, йдут, йдут босі. Мішочок на плечах: там має горнетко і бритву, і шмату — обтерти ноги. І більше нічого не мали в тім мішочку. І босі, голі, в тканій сорочці зу свого полотна, і штанах зу свого полотна. Так йде.

Йшли.

...Зачели сі бити. Полякам не стало зброї. Ті наші шось трошка злупали тої зброї від них та й йшли за ними. Йшли аж до Бережан. «На ніхому, на ніхому!» (А від Зарваниці до Бережан, я не знаю, буде, може, яких сімдесят кілометрів).

*То були Січові Стрільці».*²⁸

Композиція твору побудована на повторюваних предикатах («війна зачеласі», «йдут, йдут, йдут», «зачели сі бити»), що ритмізують текст. Перевага зорових образів (босі, голі) надає твору описової епічності. Важливо, що оповідачка обсервує минуле, вкраплюючи етнографізми (сорочка ткани, штани з домотканого полотна), завдяки яким через приховану художню опозицію (*своє* (варіант «домашнє») — *чуже*) посилюється мистецька сила розповіді.

Серед усних оповідань, які на сьогодні вдалося зібрати, найбільш цінними з погляду відтворення історичної дійсності є сюжети про українців та поляків. Амбівалентність ситуативних колізій дозволяє подивитися на багатовікові контакти сусідніх народів не шаблононо, а у спектрі неоднозначно складних стосунків. Так, у фольклорному масиві побутують перекази і про зраду («як поляк-машиніст відмовився перевезти січових стрільців із Сянок на лінію фронту»²⁹), і про знущання («як поляки годували полонених стрільців картоплею із землею»), і про порятунок («як полька таємно виходила пораненого стрільця»).

Розглянемо докладніше останнє оповідання, яке ми записали з уст Катерини Сенік, 1922 р. нар., мешканки згаданого вже с. Конюхи. Аналіз розшифрованого тексту, який не в змозі передати усе розмаїття голосових, інтонаційних та жестикуляційних особливостей манери оповідачки, свідчить про стабільну форму викладу та сформовану традицію відтворення. Під час бесіди оповідачка у фабулу твору вводила різні аксіоматичні пояснення (наприклад, «*ви знаєте, що січові стрільці боролися з поляками*»), неодноразово виголошувала риторичні звернення до співбесідника-записувача, давала інтонаційно-захоплену оцінку вчинкам героїв переказу. Всі ці доповнення допомогли створити особливу атмосферу ширості оповіді, а головню мали забезпечити правдивість того, що, на думку самої оповідачки, викликало б здивування та могло бути неправдоподібним. Цей текст доволі яскраво відображає процес перетворення особистого спогаду (меморату) на повнокровний переказ:

«Я Вам могу сказати, шо я говорила з Антонишиним Андрієм. Вот, по сусідстві був у нас, січовий стрілец. І шо він мені розказував.

*Як його ранили у Львові, піді Львовом. Він був січовий стрілец*³⁰.

(Ту було... був Загребенного Степан — січовий стрілец, Янів Степан — січовий стрілец, Матвій Антонишин — січовий стрілец. Ну, одним словом було тринайцять чоловік, які з нашого села були).

Але от, шо я чула від того Матвія. Він мені особисто розказував. (А ви знаєте, шо січові стрільці боролися з поляками). О. *І його, як ранили піді Львовом. І вже нишпорили, аби знищити до решти*. Розумієте?

(Але не так було, як за большевиків, як за УПА було — забили і завезли у бур'яни і там ізогнив, потому трактор — голови! А так — не було. Забили і — пішло).

І шо тоді робит одна. Його завезли до Львова у лікарню — а в лікарни працює медсестрою полька! Вот він мені то розказує. Він до самої смерті її споминав! Полька! Тупічна полька, слов'янка, працює медсестров. І його привезли.

Ну привозять і по документах: «Хто він такий?» Шо він є січовий стрілец, де там то єси. І вона його забрала під свою опіку, ота же полька, пока в лікарни. Каже: «Як вона мене обходила». А тоді забрала його додому. Бо хтіли його забрати арештувати (бо вже тоді арештували, бо був воєнний час). Розумієте? А вона його забрала додому і під валом його доліковувала. Ота же полька! Видите, яка солідна людина!

І він мені все казав, шо вона до него казала: «Я естем полька. Але я пам'єнтам: ти любіш своє, а я кохам своє».

Патрійотка! Ви розумієте?! «І чужому научайтесь, свого не цурайтесь!» — як казав Шевченко.

І вона його під валом долікувала. Аж поки не зітерся з лиця землі воєнний режим, що вже можна було, значить, вже той во... І вона (він був вже здоровий) його випустила. Він тоді вернувся до дому. Вернувся додому.

Але що. Сам рипс [?] світлий (як його мама казала, що «українець не винен, що українець, а поляк — що поляк»)... їм же ту амнестію — всім. Значить, що їх не арештували. А воєнний режим, як був, то їх би поарештували. Ото він розказував»³¹.

Як бачимо, у короткому сюжеті, побудованому на предикативних образах (тобто таких, де головна ознака персонажа виражена дієсловом), що відображають послідовні процеси у часі (ранили — нищили — завезли — забрала — долікувала), немає яскравих епітетів, поетичний словник достатньо простий. Проте оповідка прозріливо схопила художню квінтесенцію факту із життя стрільця й емоційно передала його як епізод із, можливо, втраченого діалогу між полькою і стрільцем («*Але я пам'ятаю: ти любиш своє, а я кохам своє*»). Ця кульмінаційна частина тексту виявила не тільки гостроту міжнаціональних стосунків того часу, але через ряд художньо-зображальних засобів: повторів, окличних речень, риторичних запитань та крилатої фрази — збагатила естетичне тло оповіді. Своєрідність тексту полягає у виділенні оповідачкою двох домінант із парадигми людських моральних цінностей: милосердя і патріотизму.

Загалом, варто наголосити, що народна оцінка певних подій і явищ в усних оповіданнях про січових стрільців є виразним бажанням осмислити історичну дійсність та поглянути критично у майбутнє. Проте, як справедливо зауважив С. Мишанич, слід пам'ятати, що «оповідач може тільки відтворити загальний дух конкретної події, про багато що він може тільки догадуватися»³². Тому загалом погоджуємося з тим, що народна оповідь завжди є тенденційна і висвітлює події під певним кутом зору.

У переказах про січових стрільців спостерігаємо також прагнення до типізації конкретних випадків, часто зміщення акцентів або сюжету оповіді з одного часового відрізка до іншого, а саме зі стрілецького до повстанського періоду, порівняння аналогічних ситуацій, що реалізуються через стереотипні фрази-висновки на зразок: «сама назва січовий стрілець, то було для нас таке шось велике. Як був усусус, то була людина, яка жертвувала себе для України»³³, чи «А січовий стрілець... він ніколи не був до перезміни... не перевертень»³⁴.

Зробивши короткий огляд польового матеріалу, можемо стверджувати, що усна народна словесність у всій повноті жанрово-тематичних виявів (у стрілецьких піснях, в оповіданнях, переказах про Першу світову війну, про польсько-українську війну) є повноправним джерелом для дослідження світосприймального імперативу українця у минулому столітті. Вона є підставовим етнопсихологічним матеріалом для з'ясування питань «історичної долі й правди» (В. Янів). Разом з тим саме усні народні оповідання про січових стрільців, закорінені у сімейній традиції відтворення, дозволили зберегти неперервність історичної пам'яті у вигляді незамуленого ідеологічними нашаруваннями джерела фольклорної дійсності. На жаль, мусимо констатувати і те, що вони пройшли стадію шліфування та доробки у неприродних для фольклору умовах приховування, замовчування. І те, що ми збираємо сьогодні, — це втрачене багатство, залишки колись масового виду усної народної творчості, що вийшла за рамки часу виникнення і стрілецького середовища побутування.

¹ Кузьменко О. М. Стрілецькі пісні (аспекти фольклоризму, фольклоризації і фольклорності): Автореф. дис. ... канд. філол. наук (Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2000. — 20 с.; *Стрілецькі пісні/Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат.* О. М. Кузьменко. — Львів, 2005. — 640 с.; *Кирчів Р.* Трагедія голодомору у фольклорному відображенні//Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933: *Етнокультурні* наслідки голодомору в Україні. — Львів, 2005. — С.41–64; *Дем'ян Г.* Українські повстанські пісні 1940–2000 років (історико-фольклористичне дослідження). — Львів; Київ, 2003. — 581 с.; *Гарасим Я.* Етноестетика українських повстанських пісень//«Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах. Зб. наук. праць. — Львів, 2005. — С. 162–168 тощо.

² *Кирчів Р.* «Радянський фольклор» — реальність чи фікція?...//Народознавчі зошити. — 2004. — № 5–6. — С. 640.

³ Маємо декілька поважних праць з історії, що докладно висвітлюють генезу та хронологію збройної боротьби, ідейно-політичну діяльність легіону УСС, корпусу січових стрільців (праці С. Ріпечького, О. Думіна, Б. Гнатевича, В. Кучабського, Є. Ковчальця та ін.). Серед досліджень нового часу варта уваги монографія М. Лазаровича (див. *Лазарович М.* Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. — Тернопіль, 2005).

⁴ Цитату запозичено у проф. Р. Кирчіва, який небезпідставно вважає, що ця ідея є «дійовим етноінтегруючим чинником» у регіональному розмаїтті української нації (див.: *Кирчів Р.* Фольклор у системі новочасної української культури//Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССХІІ: Праці Секції етнографії і фольклористики. — Львів, 2001. — С. 304).

⁵ *Мишанич С.* Біля джерел народної прози//Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці. — Донецьк, 2003. — Т. 1. — С. 299.

⁶ *Гнатюк В.* Війна і народна поезія//Календарик для українських січових стрільців і жовнів-українців на 1917 р. — Відень, 1916. — С. 68–84.

⁷ Там само. — С. 84.

⁸ Докладніше див.: *Кузьменко О.* Стрілецькі пісні в архівах і дослідженнях В. Гнатюка//Наукові записки. Серія: Літературознавство: До 130-річчя народження В. Гнатюка. — Тернопіль, 2001. — Вип. Х. — С. 187–190.

⁹ Ці оповідання, які дописувачі з фронту надсилали на прохання фольклориста, все ще недостатньо опрацьовані й знаходяться в особистому архіві В. Гнатюка (ф. 28–3) у відділі рукописів ІМФЕ ім. М. Рильського.

¹⁰ ЦДІА. — Ф. 359. (Назарук Осип — гром. діяч). — Оп. 1. — Спр. 369. — Арк 1–179: Інструкції, протоколи засідань, звіти та ін. документи про діяльність УСС, зібрані О. Назаруком; Ф. 359. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 1–125: *Опис* подій з 1915 р. Назарука О. («Слідами...»); Ф. 359. — Оп. 1. — Спр. 81. — Арк. 1–177: Хроніка діяльності Комісаріату УСС у Володимир-Волинському від 10 березня 1916 р., описана Назаруком О.; Ф. 359. — Оп.1. — Спр. 83. — Арк. 1–43: Спогади Мартинця Гната про події та діяльність Окружної Команди УСС на Волині у 1915–1917 рр. напис. Назаруком О. і Мартинцем Г.; Ф. 359. — Оп. 1. — Спр. 75. — Арк. 1–9: Зі спогадів Олени Степанівни — хорунжої УСС, запис. Назаруком О.

¹¹ *Назарук О.* Над Золотою Липою//Вістник Спілки Визволення України. — 1915. — Ч. 31–32 (19 вересня). — С. 9.

- ¹² Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. — Львів, 1916. — 154 с.
- ¹³ Там само. — С. 20.
- ¹⁴ Там само. — С. 30.
- ¹⁵ У цитаті зберігаємо правопис і пунктуацію першодруку того часу.
- ¹⁶ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. — С. 20.
- ¹⁷ Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. — К., 1995. — С. 108–109.
- ¹⁸ Зап. О. Кузьменко 11.10.2006 р. у м. Львові від о. Когута Павла, 1925 р. нар. у с. Конюхи Козівського р-ну Тернопільської обл.
- ¹⁹ Усус — абрєвіатура від «український січовий стрілець».
- ²⁰ Зап. О. Кузьменко 12.10.2006 р. у м. Львові від Когута Богдана Йосиповича, 1921 р. нар. у с. Конюхи Козівського р-ну Тернопільської обл., вища осв., пенсіонер, член Спілки письменників.
- ²¹ Від нім. *Fahne* — прапор, стяг, у даному випадку йдеться про церковну хоругву.
- ²² Іванець І. Куропатники та Конюхи//Українські Січові Стрільці 1914–1920. — Львів, 1991. — С. 91. — Репринт. відтворення з вид.: Львів, 1935 р.
- ²³ 22 листопада 2006 р. після відвідин України та рідного села Конюхи подвижник і патріот отець-митрат Павло Когут помер у с. Маквіллер (Франція), де був багатолітнім парохом української греко-католицької церкви. Митрат — священнослужитель, нагороджений митрою (відзнака патріаршого сану) за особливі заслуги.
- ²⁴ Зап. О. Кузьменко 11.10.2006 р. у м. Львові від о. Когута Павла, 1925 р. нар. у с. Конюхи Козівського р-ну Тернопільської обл. (особистий архів О. Кузьменко).
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р./Передм. Я. Дашкевича. — Львів, 2003. — 335 с.
- ²⁷ Боберський І. Щоденник, 1918–1919 рр./Упоряд. Ю. А. Мицик. — К., 2003. — 260 с.
- ²⁸ Зап. О. Харчишин 10.07.1999 р. у м. Львові (р-н Старе Знесіння) від Зварич Теклі Томівни, 1908 р. нар. у с. Кривчиці, тепер част. Львова, б/осв. (особистий архів О. Харчишин).
- ²⁹ *Архів* Інституту народознавства НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 373. — Арк. 6.
- ³⁰ З метою легшого прочитання фольклорного переказу із оповідального потоку подаємо його курсивом.
- ³¹ Зап. О. Кузьменко 17.10.2006 р. в с. Конюхи Козівського р-ну Тернопільської обл. від Сенік Катерини Йосипівни, 1922 р. нар., сер. спец. осв., учасниця фольк. ансамблю, народна поетеса, пенсіонерка (особистий архів О. Кузьменко).
- ³² Мишанич С. Усні народні оповідання. Питання поетики. — К., 1986. — С. 122.
- ³³ Зап. О. Кузьменко 11.10.2006 р. у м. Львові від о. Когута Павла, 1925 р. нар. у с. Конюхи Козівського р-ну Тернопільської обл., вища богослов. освіта (особистий архів О. Кузьменко).
- ³⁴ Зап. О. Кузьменко 17.10.2006 р. у с. Конюхи Козівського р-ну Тернопільської обл. від Сенік Катерини Йосипівни, 1922 р. нар. (особистий архів О. Кузьменко).